

WOKÓŁ AKTÓW I GATUNKÓW MOWY

*Anna Dunin-Dudkowska**

GATUNKI WYPOWIEDZI W KONTEKŚCIE GLOTTODYDAKTYCZNYM

Słowa kluczowe: gatunek wypowiedzi, wzorzec gatunkowy, glottodydaktyka polonistyczna

Streszczenie. Celem artykułu jest przedstawienie osiągnięć genologii, które mogłyby zostać wykorzystane w glottodydaktyce polonistycznej. Wychodząc z założenia, że gatunki są wytworami kultury, ucząc cudzoziemców języka polskiego, należy zapoznawać ich z wzorcami gatunkowymi typowymi dla rodzimych użytkowników polszczyzny. Opis wzorca, zgodnie z koncepcją Marii Wojtak, obejmuje cztery aspekty opisu: strukturalny, pragmatyczny, poznawczy i stylistyczny. Realizacje wypowiedzi gatunkowych mogą przybierać formę wariantu kanonicznego, wariantów alternacyjnych lub adaptacyjnych. W artykule przeanalizowano kilka popularnych podręczników do nauki jppo pod kątem nauczania gatunków wypowiedzi. W większości prac przeważa nauczanie aspektu strukturalnego i stylistycznego wzorca, z mniejszą uwagą zwróconą na aspekt pragmatyczny i ontologiczny opisu.

1. OPIS GATUNKU WYPOWIEDZI

Termin „genologia” pojawił się dopiero w XX wieku, jednakże próby systematyzacji gatunków literackich mają tradycję sięgającą starożytności¹. Przeniesienie osiągnięć genologii literaturoznawczej na grunt językoznawstwa i utworzenie terminu ‘genologia lingwistyczna’ jest zasługą Antoniego Furdala, który widział pole jej działalności jako opis i klasyfikację komunikatów językowych (Furdal 1982). Współczesna genologia lingwistyczna opiera się na ustaleniach

* anna.dunin-dudkowska@poczta.umcs.lublin.pl, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Centrum Języka i Kultury Polskiej dla Polonii i Cudzoziemców, ul. Weteranów 18, 20-038 Lublin, ORCID: 0000-0003-2102-711.

¹ Podstawy genologii antycznej stworzył Arystoteles (1988).

koncepcji klasycznych, poszukując jednocześnie nowej inspiracji w metodologii związanej z analizą wypowiedzi (tekstu, dyskursu) (Witosz 2005). Polskie badania nawiązują również do koncepcji badaczki Stefanii Skwarczyńskiej (1965), która postulowała objęcie syntezą teoretycznoliteracką wszystkich gatunków mowy. Teoria ta wyróżnia następujące wyznaczniki strukturalne, konstytuujące komunikat językowy:

1. kategorię nadawcy i kategorię odbiorcy oraz wzajemne relacje między nadawcą a odbiorcą, kształtowane przez treści świadomości i ich uwarunkowania;
2. sytuację komunikacyjną: nadawczą, odbiorczą i nadawczo-odbiorczą;
3. funkcję, czyli cel komunikacyjny (wychowawczo-dydaktyczną, informacyjno-przedstawiającą, ekspresywno-impresywną i rozrywkowo-autoteliczną);
4. przedmiot (temat) gatunku i jego rozwinięcie (aspekt poznawczy);
5. sposób ujęcia przedmiotu;
6. aspekt stylistyczny gatunku: pole tworzywa przekazu, pole przedstawienia i wyrazu;
7. kod – znany nadawcy i odbiorcy, pozwalający na poprawne odczytanie przesłania tekstu.

Powyższy opis gatunku obejmuje układ wykładników poznawczych, pragmatycznych i stylistycznych wypowiedzi. Propozycja ta jest ciągłą inspiracją dla wielu współczesnych badaczy pragmatyngwistyki, tekstologii i genologii².

Drugim fundamentalnym źródłem natchnienia dla genologów lingwistycznych stała się koncepcja gatunków mowy Michaiła Bachtina mówiąca, iż wszystkie wypowiedzi są wypowiedziami gatunkowymi, gatunki są relatywnie trwałe i typowe, charakteryzują się pewną swobodą, giętkością, plastycznością, a realizacja gatunków w procesie mowy pozwala na modyfikacje wzorców (schematów) gatunkowych. Bachtin wprowadził rozróżnienie na gatunki prymarne (proste) i wtórne (złożone) i uważał, że o wyborze gatunku wypowiedzi decyduje zamiar komunikacyjny mówiącego (Bachtin 1986). Zaslugą rosyjskiego badacza jest także zniesienie podziału między gatunkami literackimi a użytkowymi, rozpoznanie wielogatunkowej natury wypowiedzi i wzajemnego przenikania się gatunków oraz dostrzeżenie dialogu między strukturą gatunku a jego otoczeniem kulturowym. Istotne znaczenie dla rozwoju genologii miało również włączenie do badań genologicznych komunikacji ustnej, w tym mowy potocznej.

Koncepcja Bachtina miała wpływ na badania Anny Wierzbickiej, twórczyni semantyki elementarnych części mowy (Wierzbicka 1983). Przyjmując założenie, że zasadniczą cechą gatunku jest jego cel komunikacyjny, badaczka skupiała

² Por. Mayenowa (1974); Mazur (1990); Dobrzyńska (1993); Gajda (2001); Wojtak (1998); Duszak (1998) i in.

się na eksplikacji gatunku jako sumy komponentów illokucyjnych, podkreślając jednocześnie zależność gatunków mowy od czynników kulturowych (Wierzbicka 1999, s. 228). W koncepcji *genrów* mowy Anny Wierzbickiej, gatunek to „ciąg prostych zdań, wyrażających założenia, intuicje i inne akty umysłowe mówiącego” (Wierzbicka 1983). Koncepcja ta podkreśla, iż każda kultura ma swój własny zasób charakterystycznych dla niej aktów mowy i gatunków mowy, zarówno tych prostych, jak i złożonych. Badaczka stosuje własny metafazyk semantyczny do międzykulturowego badania gatunków mowy.

Dostrzegając niedoskonałość klasycznej koncepcji kategoryzacji³, L. Wittgenstein (1952/1972) i L. Zadeh (1982) zaproponowali teorię prototypów, podobieństwa rodzinnego i koncepcję zbiorów rozmytych, w których z danego zbioru wyodrębniany jest jeden najbardziej typowy egzemplarz, tzw. prototyp. Teoria prototypów opiera się na następujących zasadach:

- kategoryzacja gatunkowa dokonywana jest w oparciu o stopień podobieństwa do prototypu,
- odrzuca się koncepcję istnienia cech dystynktywnych dla elementów zbioru,
- zestaw cech gatunku ma charakter otwarty,
- istnieją „lepsze” i „gorsze” reprezentacje danej kategorii,
- o ostrości kwalifikacji decydują cechy uznane za typowe dla danej kategorii,
- centralnym, prototypowym reprezentantem kategorii jest egzemplarz posiadający cechy typowe;
- elementy danej kategorii mają zróżnicowany status (istnieje centrum i peryferia),
- elementy danego zbioru nie mają cech wspólnych dla wszystkich egzemplarzy, ale łączy je podobieństwo rodzinne,
- dopuszcza się przechodzenie między bliskimi sobie kategoriami.

Teoria ta może mieć zastosowanie do opisu gatunków użytkowych, głównie gatunków potocznych mówionych (Woźniak 1990, s. 62–80).

W związku z nawiązywaniem do różnych koncepcji w badaniach genologicznych i nieco selektywnym przyswajaniem tych koncepcji przez różnych badaczy pojęcie *gatunek* w polskich badaniach jest często używane zamiennie z takimi terminami synonimicznymi czy quasi-synonimami jak *genre*, *tekst*, *model gatunku*, *wzorzec gatunkowy*, *wzorzec tekstowy*, *typ tekstu*, *superstruktura*, *schemat tekstu*, *prototyp gatunku*, *wyidealizowany model kognitywny* (także w odniesieniu do re-

³Koncepcja klasyczna opiera się na następujących założeniach:

1. kategorie definiowane są za pomocą cech koniecznych i wystarczających,
2. cechy są binarne,
3. kategorie mają ostre, wyraźne granice,
4. wszystkie elementy danej kategorii są równorzędne (por. Witosz 2005, s. 64–65).

prezentacji tekstu) (Witosz 2005, s. 113; Wojtak 2013, s. 99). Współczesne badania genologiczne uważają gatunek za konwencję kulturowo-językową. Stanisław Gajda pisze, iż gatunek wypowiedzi to „kulturowo i historycznie ukształtowany oraz ujęty w społeczne konwencje sposób językowego komunikowania się; wzorzec organizacji tekstu”. Wtórnie jest to zbiór tekstów, w których realizowany jest określony wzorzec gatunkowy, obejmujący kategorie formalno-językowe, kognitywne (obraz świata i hierarchię wartości) oraz pragmatyczne (charakterystykę użytkowników i ich celów) (Gajda 2001, s. 255). Liczba gatunków stosowanych przez określoną wspólnotę językową zależy od spektrum potrzeb i celów w określonej kulturze. Gatunek jest strukturą otwartą, dynamiczną i historyczną, która odzwierciedla stosunek do świata użytkowników języka i ich społeczne współdziałanie, przystosowując się do określonych potrzeb. Na poziomie nadrzędnym gatunki mowy sytuują się względem poszczególnych stylów, związanych z sytuacjami społeczno-komunikacyjnymi. Funkcjonują w ramach określonych „rodzin” stylowych, w których istnieją specyficzne dominanty gatunkowe.

W lingwistyce tekstu funkcjonuje także układ stratyfikacyjny, zaproponowany przez Aleksandra Wilkonia, który obejmuje rodzaj, odmianę rodzaju (podrodzaj), gatunek, odmianę gatunkową i w końcu indywiduum tekstowe (Wilkoń 2002, s. 218–219; Wojtak 2004, s. 305–306). Klasyfikacja ta wywodzi się z trójelementowego podziału Arystotelesa, odnoszącego się do genologii literaturoznawczej: rodzaj, gatunek, konkretny tekst. Rodzaj ustalany jest w oparciu o najważniejsze odmiany funkcjonalne danego języka etnicznego. Bożena Witosz widzi na poziomie rodzaju gatunki artystyczne, naukowe, urzędowe, religijne, potoczne, oficjalne retoryczne oraz gatunki środków masowego przekazu, traktując tę listę jako zbiór otwarty. Na poziomie podrodzaju występują typowe dla niego odmiany, np. rodzaj artystyczny: gatunki liryczne, epickie i dramatyczne, rodzaj naukowy: gatunki humanistyczne, matematyczno-przyrodnicze, matematyczne itd., gatunki środków masowego przekazu: gatunki telewizyjne, prasowe, radiowe, internetowe (Witosz 2005, s. 137).

Jan Mazur postuluje stworzenie kompleksowej koncepcji typologicznej, obejmującej typ tekstu, rodzaj, gatunek i wariant, wraz z egzemplifikacją w oparciu o określone kryteria teoretyczne (Mazur 2000). Badacz, zainspirowany niemieckimi badaniami tekstologicznymi (Barbary Sandig, Elisabeth Gülich i Wolfganga Raible'a), postuluje koncepcję wzorca testowego, odzwierciedlającego w pewnym zakresie tradycyjne pojęcie gatunku (Mazur 1990). Wzorzec taki jest zespołem konwencjonalnych działań, funkcjonującym w określonej społeczności i rozpatrywanym w ramach całej czynności językowej. Tekst traktowany jest jako proces, obejmujący zarówno składowe elementy konstytutywne, tworzące strukturę podstawową, jak i fakultatywne, kształtujące różne struktury alternatywne, uwarunkowane sytuacyjnie. Dla danej klasy tekstów możliwe jest ustalenie struktury maksymalnej wzorca tekstowego, która nie musi znaleźć odzwierciedlenia

w faktycznych wypowiedzeniach. Tak rozumiany wzorzec tekstowy obejmuje następujące elementy obligatoryjne: przesłanki sytuacyjne, intencję, obowiązki do wykonania, działania do wykonania oraz sposób ich realizacji, a także przesłanki językowo-stylistyczne.

Jerzy Bartmiński (2010), wychodząc od siedmiu typowych cech tekstowości, zaproponowanych przez de Beaugrande'a i Dresslera, proponuje następującą skalę opisu tekstu:

1. podmiotowość – przypisanie do nadawcy;
2. zaadresowanie – skierowanie do odbiorcy;
3. intencjonalność – cel przekazu wyznaczony przez nadawcę;
4. nacechowanie stylowe i gatunkowe;
5. linearność – następczość wynikająca z sekwencyjnego charakteru substancji dźwiękowej, czyli prymarnego nośnika znaku językowego;
6. integralność strukturalna – spoistość oparta na delimitacji (granice tekstu i jego segmentacja wewnętrzna);
7. spójność treściowa (logiczna i semantyczna);
8. informatywność (temat i remat);
9. sytuacyjność – powiązanie tekstu z sytuacją, tzn. z bliskimi okolicznościami jego użycia i szerszym tłem historyczno-kulturowym w czasie i przestrzeni;
10. podatność na przetwarzanie – wchodzenie w relacje intertekstowe.

W późniejszych pracach badacz wykorzystuje te kryteria do opisu gatunku (Bartmiński 2012).

We współczesnej genologii obserwuje się istnienie wielu form z pogranicza rodzajowo-gatunkowego, które trudno jednoznacznie zaklasyfikować do określonej kategorii, tzw. mgławice gatunków, gatunki zmacone, gatunki transgresyjne. Taki model typologii podkreśla dynamikę gatunków i ich otwarcie na modyfikacje, płynne transformacje gatunków w inne, zarówno w aspekcie diachronicznym jak i synchronicznym. Gatunek staje się kategorią politypiczną, o płynnych granicach i tendencji do transgresji. Rozważania tego typu prowadzą do zwrócenia się w kierunku lingwistyki pragmatycznej, w szczególności teorii aktów mowy i teorii komunikacji.

2. WZORZEC GATUNKOWY

M. Wojtak rozpatruje gatunek w trzech płaszczyznach: dynamicznej (jako zjawisko komunikacyjne i kulturowe), statycznej (jako typ tekstu, model, który pozwala łączyć teksty o podobnych właściwościach) i konkretyzującej (jako zbiór

wypowiedzi czy wypowiedź, która jest najlepszym egzemplarzem, reprezentantem zbioru). Lubelska badaczka widzi gatunek jako „twór abstrakcyjny (model, wzorzec) mający jednak różnorodne konkretne realizacje w formie wypowiedzi, a także jako zbiór konwencji, które podpowiadają członkom określonej wspólnoty komunikatywnej, jaki kształt nadać konkretnym interakcjom” (Wojtak 2004, s. 16). Zbiór reguł dookreślających główne poziomy organizacji schematu gatunkowego, relacje pomiędzy poszczególnymi poziomami i sposoby funkcjonowania tych poziomów tworzą wzorzec gatunkowy. W perspektywie statycznej komponenty wzorca gatunkowego obejmują:

- aspekt strukturalny, opisujący model kompozycyjny tekstu, który obejmuje ramę tekstową⁴, podział na poszczególne segmenty i wzajemne relacje pomiędzy tymi segmentami – zjawiska dotyczące układów poziomych i architektоники tekstu;
- aspekt pragmatyczny, który pokazuje uwikłania komunikacyjne, obejmujące uczestników aktu komunikacji: nadawcę i odbiorcę oraz zachodzące między nimi relacje, intencje (potencjał illokucyjny) i podstawowe zastosowania komunikacyjne (kontekst życiowy gatunku);
- aspekt kognitywny (tematyka, obraz świata, system wartości, punkt widzenia);
- aspekt stylistyczny (użyte środki językowe, uwarunkowane strukturalnie i pragmatycznie).

Wzorzec gatunkowy traktowany jest całościowo, gdyż w taki sposób funkcjonuje w świadomości określonej społeczności. Struktura wypowiedzi i jej potencjał illokucyjny wzajemnie się warunkują. Całościowa intencja nadawcy rozkłada się na poszczególne segmenty w formie pojedynczych kroków illokucyjnych, scalając intencję komunikacyjną dla uzyskania zamierzonego efektu perlokucyjnego. Na strukturę tekstu wpływają także obligatoryjne cechy gatunkowe odnoszące się do relacji nadawczo-odbiorczych. Mają one zarówno znaczenie pragmatyczne, jak i poznawcze, wpisując się w określoną konwencję gatunkową. W efekcie stylistyczny kształt wypowiedzi warunkowany jest przez wszystkie aspekty wzorca gatunkowego. Aspekty te funkcjonują jako sygnały (indeksy) gatunkowe, wspierając identyfikację wzorca. Wzorzec gatunkowy nie jest zjawiskiem stałym; pod wpływem dynamizmu procesów komunikacyjnych występuje w formie zbioru wariantów tworzących: wzorzec kanoniczny (zawierający trwałe wyznaczniki strukturalne, pragmatyczne i stylistyczne, decydujące o tożsamości gatunku); wzorce alternacyjne (modyfikacje wzorca kanonicznego, polegające na redukcji składnika, jego wymianie, kontaminacji struktur i ewentualnie zmianie potencjału illokucyjnego, obrazu świata lub kształtu stylistycznego); oraz wzorce adaptacyjne (czerpiące z innych gatunków lub krzyżujące się z nimi). Centralną pozycję

⁴ Na temat ramy tekstu, sygnałów początku i końca, por. Lotman (2010), Mayenowa (1974).

w polu gatunkowym zajmuje wzorzec kanoniczny, wzorce alternacyjne znajdują się blisko strefy centrum, zaś wzorce adaptacyjne sytuują się na peryferiach pola. Zbiór wariantów wzorca tworzy tzw. skalę paradoksów, charakterystycznych dla danego gatunku, np. w płaszczyźnie strukturalnej będą to szablonowość – oryginalność, w płaszczyźnie pragmatycznej: monointencyjność – poliintencyjność, obiektywizm – subiektywizm, monologowość – dialogowość, a w płaszczyźnie stylistycznej: szablonowość – oryginalność, informacyjność – perswazyjność, pisany charakter – kolokwialność, oficjalność – potoczność, rzeczowość – ekspresywność / obrazowość (Wojtak 1999, 2004).

3. ASPEKT DYDAKTYCZNY

Interesującym aspektem opisu genologicznego są implikacje dydaktyczne. Ucząc języka obcego, uczymy wypowiedzi będących realizacją różnych gatunków mowy, wymaganych na poszczególnych poziomach kompetencji językowej. Opis wszystkich aspektów opisu wzorca gatunkowego (strukturalnego, pragmatycznego, semantycznego oraz stylistycznego) może stanowić podstawę do efektywnego nauczania zarówno czynnej, jak i biernej znajomości poszczególnych odmian gatunkowych rodzimych użytkowników języka. Praktyczne zastosowanie takiego opisu w dydaktyce jest jednocześnie logiczną konsekwencją kontrastywnych badań językowych i genologicznych, dostarczających narzędzi do nauczania języka obcego na różnych poziomach kompetencji językowej, w zależności od stopnia trudności gatunku i frekwencji jego stosowania. Na podstawie realizacji wzorca gatunkowego można także zdiagnozować kompetencję komunikacyjną uczących się (ocena znajomości wzorca i sposobu realizacji jego poszczególnych aspektów). Nauczanie wzorca gatunkowego pomaga opanować strukturę wypowiedzi, specjalistyczną leksykę, typową dla stylu danego gatunku, charakterystyczną składnię oraz inne cechy stylu gatunku. Ważne jest pokazanie pragmatyki gatunku, zależnej od potrzeb kulturowych danego społeczeństwa oraz jego językowego obrazu świata i systemu aksjologicznego. Wyniki studiów i analiz komparatystycznych powinny być wykorzystane w celu zidentyfikowania różnic między analogicznymi gatunkami w omawianych kulturach (na wszystkich poziomach opisu wzorca) dla wskazania cudzoziemcom miejsc grożących wystąpieniem transferu negatywnego. W glottodydaktyce należałoby skoncentrować się na nauczaniu praktycznych wzorców gatunkowych stosowanych w komunikacji nieprofesjonalnej, z włączeniem wzorców gatunkowych komunikacji profesjonalnej w kształceniu różnych grup zawodowych (np. prawników, ekonomistów, itd.) i tłumaczy.

3.1. FORMY WYPOWIEDZI A GATUNEK W GLOTTODYDAKTYCE POLONISTYCZNEJ

W dydaktyce i glottodydaktyce polonistycznej funkcjonuje termin *formy wypowiedzi*, będący odpowiednikiem gatunków, czyli wypowiedzi realizujących odpowiedni schemat gatunkowy. W słownikach na próżno by szukać definicji ‘formy wypowiedzi’, mimo iż termin ten jest powszechnie używany w znaczeniu wypowiedzi reprezentującej określony gatunek. Zamiennie termin ‘forma wypowiedzi’ występuje z określeniem ‘rodzaj wypowiedzi’, co nasuwa mylne skojarzenia z rodzajami literackimi. Rozważając słownikowe znaczenia leksemu ‘forma’, należy wnioskować, iż forma wypowiedzi wiąże się ze znaczeniem 1. – wygląd, zewnętrzny kształt czegoś (co wyłącza ukryte intencje, implicytne systemy wartości itd. wypowiedzi); znaczeniem 2. – układ jakichś elementów, struktura – co nawiązuje wyraźnie jedynie do aspektu strukturalnego wzorca gatunkowego, pomijając całkowicie aspekt pragmatyczny, ontologiczny i stylistyczny oraz znaczeniem 3. – model, szablon, wzór⁵ – co jest bliższe koncepcji wzorca gatunkowego, ale nie precyzuje aspektów tegoż. Termin ten jest jednak używany w większości publikacji dydaktycznych w znaczeniu wypowiedzi gatunkowych.

Programy nauczania jpjo. Poziomy A1–C2 (2016) przedstawiają katalog form / rodzajów wypowiedzi (tj. w kategoriach genologicznych – wypowiedzi gatunkowych) na poszczególne poziomy znajomości języka polskiego. Obejmuje on w sumie ponad 64 gatunki wypowiedzi, z których większość stanowią gatunki złożone. Analiza kilku popularnych podręczników do nauczania jpjo, opartych na powyższych *Programach nauczania ...* pokazuje, jakie gatunki typowe dla kultury polskiej wprowadzane są do procesu nauczania cudzoziemców w pierwszej kolejności i jakie aspekty wzorca są eksponowane.

Pojęcie ‘gatunek’ pojawia się jedynie w podręczniku Andrzeja Ruszera (2011) *Oswoić tekst*. (B2/C1). We *Wprowadzeniu* Autor posługuje się terminem ‘gatunek tekstu’, nawiązując do retoryki wypowiedzi pisemnych w nurcie nowej retoryki. W praktyce oznacza to sukcesywne przedstawianie zasady formułowania wypowiedzi argumentacyjnej (przesłanek i konkluzji), dzięki którym tekst nabiera mocy perswazyjnej. Nauczanie gatunków ma wymiar kulturowy. Zgodne jest to z przyjętymi definicjami ‘gatunku’, które traktują go jako wytwór kultury społeczności, która na bazie swych doświadczeń w ten sposób realizuje określone cele.

⁵ Por. internetowy *Słownik języka polskiego* <https://sjp.pl/forma> [15.03.2018].

3.2. ANALIZA PODRĘCZNIKÓW DO NAUKI JPJO W KONTEKŚCIE GENOLOGICZNYM

Dla celów niniejszego artykułu przeanalizowano kilka popularnych podręczników do nauki jpjo. E. Lipińska, E. G. Dąbska, autorki podręcznika *Pisać jak z nut* (B1+/B2) prezentują 18 form pisemnych, mając na celu przygotowanie uczących się do poprawnej produkcji wypowiedzi zgodnie z proponowanym „schematem procesu pisania”⁶, obejmującym zagadnienia związane z poszerzeniem leksyki, powtórzeniem gramatyki i aspektem stylistycznym. Niektóre formy wypowiedzi scharakteryzowane zostały pod kątem struktury lub stylistyki (zwroty, leksyka). Autorki nie podają gotowego opisu kompozycji wypowiedzi – uczący się musi sam odtworzyć wzorzec strukturalny (nauczanie indukcyjne). W niektórych omówieniach pojawia się aspekt pragmatyczny wypowiedzi, tj. informacja o celu pisania określonej formy (np. podanie). Nauka pisania przebiega od etapu pisania sterowanego do pisania samodzielnego. W konsekwencji cudzoziemiec poznaje wzorzec gatunkowy wypowiedzi w sposób praktyczny.

Nieco inaczej przedstawił swoją koncepcję nauczania gatunków Andrzej Ruszer w pracy *Oswoić tekst*. W opisie gatunku (np. charakterystyki) autor proponuje obok ćwiczeń stylistycznych, leksykalnych i gramatycznych (aspekt stylistyczny wzorca), także ćwiczenia dotyczące elementów aspektu poznawczego, przy sugerowanej kolejności ich opisu, a więc jednoczesnym nauczaniu struktury wypowiedzi. Podejście to bliższe jest koncepcji opisu genologicznego przy użyciu wzorca gatunkowego, chociaż nie pojawia się w nim to pojęcie.

Kolejna analizowana pozycja to *Polski bez tajemnic* autorstwa E. Skorupy, E. Lipińskiej. Podręcznik ten obejmuje nauczanie wszystkich sprawności językowych, toteż pisanie poprzedzone jest serią ćwiczeń językowych, które przygotowują uczącego się do samodzielnego tworzenia tekstu. W niektórych przypadkach pojawiają się informacje teoretyczne, np. list nieformalny jest omówiony z prezentacją wzoru, zwróceniem uwagi na układ graficzny, podaniem ramy tekstowej i zasad grzeczności językowej. Te cenne informacje dotyczą głównie aspektu strukturalnego i stylistycznego wzorca gatunkowego. Niektóre gatunki wprowadzane są w oparciu o podany wzór (np. tekst argumentacyjny), do innych podana jest lista przydatnych zwrotów i wyrażeń (np. esej), a jeszcze inne odwołują się do podanego schematu strukturalnego (np. opis przedmiotu czy postaci). Widać wyraźnie, że autorki poszukują jednolitego sposobu porządkowania informacji genologicznych.

⁶ Por. Termin ‘schemat tekstu’ został użyty przez de Beaugrande’a i Dresslera (1990) w znaczeniu jednego ze składników globalnej struktury tekstu (schematy to wzorce wydarzeń i stanów w uporządkowanej kolejności i połączonych bliskością czasową i przyczynowością). B. Boniecka traktuje schemat tekstu szerzej, jako globalną strukturę wypowiedzi (1999). Obie koncepcje skupiają się głównie na aspekcie strukturalnym wypowiedzi (Witosz 2005, s. 113).

Kolejny podręcznik analizowany pod kątem zawartych w nim gatunków to *Polski mniej obcy* A. Madei, B. Morcinek. Znajduje się w nim propozycja ok. 30 form wypowiedzi. Niektóre z nich poprzedzone są tekstem przykładowym (np. legenda) przed poleceniem samodzielnego napisania tekstu. W odniesieniu do gatunków urzędowych (np. skargi) pojawiają się informacje teoretyczne na temat wymagań gatunkowych. Dotyczą one głównie aspektu pragmatycznego (nadawca, odbiorca, cel), strukturalnego (struktura) i stylistycznego (zwroty). Mimo iż nie pojawia się pojęcie gatunku, procedura ta zbliża podejście glottodydaktyczne do genologii.

Ostatnim omawianym podręcznikiem będzie *Z polskim w świat*, napisany przez lubelskie trio: R. Ciesielska-Musameh, B. Guziuk-Świca i G. Przechodka. Pomimo braku stosowania terminologii genologicznej, proponowany opis takich wzorców gatunkowych, jak zaproszenie czy pozdrowienia odwołuje się do 4 aspektów: strukturalnego, pragmatycznego (intencja), poznawczego (tematyka) i stylistycznego. Informacje te przedstawione zostały w bardzo syntetycznej formie, jednakże podejście takie oznacza kolejny krok w kierunku wykorzystania osiągnięć genologii w glottodydaktyce polonistycznej.

4. IMPLIKACJE GLOTTODYDAKTYCZNE

Studia genologiczne są interdyscyplinarną dziedziną badań, która cieszy się coraz większym zainteresowaniem nie tylko językoznawców, ale także m.in. ekspertów od komunikacji, badaczy retoryki, socjologów, tłumaczy, specjalistów od reklamy i nauczycieli języków. Warto wykorzystać jej terminologię i metodologię również w glottodydaktyce polonistycznej. Nauczanie języka polskiego jako obcego i kultury polskiej nie może ignorować zdobyczy genologii, która dostrzega decydującą rolę kultury w kształtowaniu gatunków. Ucząc wypowiedzi gatunkowych, zarówno ustnych, jak i pisemnych, tak czynnie, jak i biernie, powinniśmy czerpać z instrumentarium genologów, wykorzystując pojęcie wzorca gatunkowego i stosując zasady metodyki nauczania jppo. Znajomość wzorca może być przekazana zarówno metodami dedukcyjnymi, jak i indukcyjnymi. Możemy wyzyskać wyniki studiów komparatystycznych w ujęciu interkulturowym, możemy wykorzystać podejście zadaniowe i metodę projektów. I wreszcie możemy pogodzić nauczanie integracyjne wszystkich sprawności, z uwzględnieniem tłumaczenia jako mediacji kulturowej również w nauczaniu wzorców gatunkowych. Wymaga to zarówno od nauczycieli, jak i autorów podręczników nie tylko świadomości metodycznej, ale także korzystania ze zdobyczy innych nauk, również genologii. Analiza podręczników pokazuje, że po pierwsze potrzebujemy ich, a po drugie już zrobiliśmy pierwsze kroki w kierunku systematyzacji genologicznego materiału glottodydaktycznego. Omawiane pozycje są dobrym początkiem do dalszego rozwijania tej tendencji.

BIBLIOGRAFIA

- Arystoteles, 1988, *Retoryka. Poetyka*, Warszawa.
- Bachtin M., 1986, *Estetyka twórczości słownej*, Warszawa.
- Bartmiński J., 2010, *Tekst – dyskurs – komunikacja*, w: J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), *Tekstologia 2*, Lublin, s. 22–75.
- Bartmiński J., 2012, *Jak opisywać gatunki mowy?*, w: A. Kamieniecka-Burzyńska (red.), „Język a Kultura”, t. 23, Wrocław, s. 13–32.
- Boniecka B., 1999, *Lingwistyka tekstu. Teoria i praktyka*, Lublin.
- Ciesielska-Musameh R., Guziuk-Świca B., Przechodźka G., 2016, *Z polskim w świat*, Lublin.
- de Beaugrande R., Dressler W., 1990, *Wstęp do lingwistyki tekstu*, Warszawa.
- Dobrzyńska T., 1993, *Tekst – próba syntezy*, Warszawa.
- Duszak A., 1998, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa.
- Furdal A., 1982, *Genologia lingwistyczna*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” t. 39, s. 61–70.
- Gajda S., 2001, *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*, w: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 245–258.
- Lipińska E., Dąbska E., 2016, *Pisać jak z nut*, Kraków.
- Lotman J., 2010, [oryginał z 1970], *Rama jako element kompozycyjny tekstu*, w: J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), *Tekstologia 2*, Lublin, s. 7–16.
- Madeja A., Morcinek B., 2007, *Polski mniej obcy*, Katowice.
- Mayenowa M.R., 1974, *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, Wrocław.
- Mazur J., 1990, *Styl i tekst w aspekcie pragmatycznym*, „Socjolingwistyka”, IX, s.71–86.
- Mazur J., 2000, *Textlinguistik im slawischen Sprachraum*, w: *Text – und Gesprächslinguistik*, K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S.F. Sager (red.), t. 1, Berlin–New York, s. 153–163.
- Programy nauczania języka polskiego jako obcego. Poziomy A1–C2*, 2016, I. Janowska, E. Lipińska, A. Rabiej, A. Seretny, P. Turek (red.), Kraków.
- Ruszer A., 2011, *Oswoić tekst*, Kraków.
- Skorupa E., Lipińska E., 2010, *Polski bez tajemnic*, Kraków.
- Skwarczyńska S., 1965, *Wstęp do nauki o literaturze*, t. III, Warszawa.
- Słownik języka polskiego*, < <https://sjp.pl/forma> > [15.03.2018].
- Wierzbicka A., 1983, *Genry mowy*, w: T. Dobrzyńska, E. Janus (red.), *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, Wrocław, s. 125–138.
- Wierzbicka A., 1999, *Język – umysł – kultura*, wybór i red. J. Bartmiński, Warszawa.
- Wilkoń A., 2002, *Spójność i struktura tekstu*, Kraków.
- Witosz B., 2005, *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice.
- Wittgenstein L., 1952/1972, *Dociekania filozoficzne*, Warszawa.
- Wojtak M., 1998, *Stylistyka a pragmatyka – stan i perspektywy w stylistyce polskiej*, „Stylistyka” nr VII, s. 369–377.
- Wojtak M., 1999, *Wyznaczniki gatunku wypowiedzi na przykładzie tekstów modlitewnych*, „Stylistyka” nr VIII, s. 105–117.
- Wojtak M., 2004, *Gatunki prasowe*, Lublin.
- Wojtak M., 2013, *Tekst i jego gatunki w ostatnim siedemdziesięcioleciu*, w: A. Dunin-Dudkowska, A. Małycka (red.), *70 lat współczesnej polszczyzny. Zjawiska, procesy, tendencje*, Lublin, s. 85–107.
- Woźniak J., 1990, *Logiczna analiza pojęć typologicznych*, Warszawa.
- Zadeh L. A., 1982, *A note on prototype theory and fuzzy sets*, „Cognition” 12, s. 291–297.

Anna Dunin-Dudkowska

GENRES OF SPEECH IN TEACHING POLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Keywords: genre of speech, genre pattern, teaching Polish as a foreign language

Summary. The objective of the article is to present the achievements of genre studies that might be used in teaching Polish as a foreign language. Assuming that genres of speech are products of particular cultures, while teaching Polish to foreigners we should familiarize them with genre patterns typical of native users of Polish. A description of a genre pattern, based on a concept developed by Maria Wojtak, includes four aspects: structural, pragmatic, cognitive and stylistic. Realization of genre utterances may take the form of a canon variant, and alternative or adaptive variants. A few popular handbooks of Polish to foreigners have been analyzed in terms of presentation of genre patterns. In most works, teaching structural and stylistic aspects prevail, whereas less attention is paid to pragmatic or ontological description.